

Nota edytorska

Zasady edycji dokumentów w niniejszym tomie oparliśmy na instrukcji wydawniczej opracowanej specjalnie na potrzeby całej serii *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*.

Kolejne dokumenty zostały poprzedzone nagłówkiem zawierającym podstawowe informacje o danym dokumencie: datę i miejsce jego powstania, tytuł gazety, wyszczególnienie numerów wraz z datami ich publikacji oraz krótki regest.

Dokumentem jest zespół wszystkich numerów jednego tytułu.

Treść poszczególnych dokumentów podajemy w całości i generalnie w układzie oryginału, z wyjątkiem sytuacji, w której dwa artykuły są drukowane paralelnie, jeden w górnej, drugi w dolnej części kolejnych stron. W takim wypadku dokonujemy scalenia artykułów, zaznaczając układ w przypisie i podając paginację dla każdego artykułu z osobna.

Transkrypcje i tłumaczenia wykonano na podstawie oryginalnych akt ARG przechowywanych w AŻIH. Fragmenty zniszczone uzupełniono na podstawie 1. egzemplarzy oryginalnych zachowanych w innych archiwach, 2. odpisów, 3. pierwodruków tekstów przedrukowywanych w gazetach. Uzupełnienia ujęte są w nawiasy kwadratowe i oznaczone przypisem. W wypadku dokumentów zachowanych w więcej niż jednym egzemplarzu za podstawę edycji przyjęliśmy egzemplarz najmniej zniszczony, ale często sięgaliśmy do pozostałych wersji dokumentu, aby poprawnie podać tekst oryginału. Wszelkie oboczności tekstu, dopiski itp. podajemy zawsze w przypisach.

Numery pism niezachowane w zbiorze ARG publikujemy na podstawie egzemplarzy zachowanych w innych archiwach. Szczegółowy wykaz dokumentów, wykorzystanych w edycji, wraz z komentarzem, przedstawiamy poniżej.

W tekstach polskich przeprowadziliśmy niezbędną modernizację pisowni, ograniczoną do korekty ortografii i interpunkcji. Postać graficzna wszystkich tekstów została uproszczona. W wypadku nazw własnych pisanych niekiedy w cudzysłowie, niekiedy zaś bez cudzysłowu (np. „Hechaluc”, Hechaluc) zachowujemy sposób zapisu w oryginale.

Wybór ilustracji pojawiających się w tomie reprodukujemy z oryginału. Nie zaznaczamy graficznego opracowania tytułów artykułów. Zapisy nutowe publikujemy w postaci fotografii odpowiednich stron gazet.

Zachowujemy paginację oryginalną. Niezapisane numery stron ujmujemy w podwójny nawias kwadratowy. W wypadku dokumentu zachowanego jedynie w odpisie podajemy paginację odpisu.

Edycję dokumentu zamyka opis techniczny, na który składają się następujące informacje: w wypadku akt obcojęzycznych – imię i nazwisko tłumacza tekstu, a we wszystkich – sygnatura archiwalna nowa i stara, opis i stan techniczny akt, informacja, na podstawie którego egzemplarza dokonano edycji (jeżeli dokument zachował się w kilku wariantach).

W jednolity sposób zaznaczyliśmy ubytki i nieczytelności tekstu:

^a[...] ^a ubytek tekstu – brak jednego wyrazu,

^{aa}[...] ^{aa} ubytek tekstu – brak dwóch lub więcej wyrazów,

^b[...] ^b fragment nieczytelny – jeden wyraz,

^{bb}[...] ^{bb} fragment nieczytelny – dwa wyrazy lub więcej.

Przypisy odautorskie umieszczamy w przypisach, poprzedzając je znakiem: □.

Jeżeli dodajemy komentarz do przypisu odautorskiego, ujmujemy go w nawias kwadratowy i opatrujemy zaznaczeniem: red.

W wypadku tekstów, których źródła bądź wersje paralelne zostały już opracowane we wcześniej wydanych tomach serii *Archiwum Ringelbluma* (t. 1–15), nie powtarzamy aparatu krytycznego, lecz każdorazowo odsyłamy do wcześniejszej publikacji.

W wypadku tekstów, których dwie paralelne wersje znajdują się w dwóch różnych dokumentach publikowanych w niniejszym tomie (np. w gazecie „Słowo Młodych” i broszurze „Z problematyki ruchu w chwili obecnej”), podajemy je jeden raz, zaznaczając ewentualne warianty tekstu w przypisach. W przypisach podajemy wówczas tytuł dokumentu, w którym znajduje się druga wersja, nie zaś numer dokumentu.

W odesłaniach do innych tekstów znajdujących się w niniejszym tomie podajemy numer dokumentu, numer pisma i stronę oryginału. W odesłaniach do innego numeru pisma w ramach jednego dokumentu podajemy tytuł pisma, numer pisma i stronę oryginału.

Objaśnienia nazwisk i nazw własnych podajemy w przypisach, gdy pojawiają się po raz pierwszy. W kilku przypadkach wyczerpujące przypisy towarzyszą tekstom szerzej omawiającym daną osobę, miejsce lub wydarzenie.

Wykaz rozumowany dokumentów wykorzystanych w edycji tomu

„Le Madrich” (hebr. „Do przewodnika”, gazeta w języku żydowskim), numer 1 z października 1940 r.

Znane nam są 3 strony tego numeru (s. 1, 4–5). Strona pierwsza znajduje się w Archiwum Muzeum Bojowników Gett (AKBG 1985), strona 4 i 5 należą do jednostki ARG I 1344 (Ring. I/1220/36).

Identyfikacja dwóch stron z jednostki ARG I 1344 (Ring. I/1220/36) jako pochodzących z „Le Madrich” dokonana została na podstawie treści. Strony te zawierają fragment eseju Borochowa „Kwestia narodowa i walka klas” z 1905 r. Esej ten jest zapowiedziany na pierwszej stronie pisma jako je otwierający.

„Dror” (hebr. „Wolność”, gazeta w języku żydowskim), numer 3 z lipca 1940, numer 4 z października 1940 (wydany po „Le Madrich”, zachowany w dwóch egzemplarzach), numer 5 (9) ze stycznia–lutego 1941, numer 6 (10) z 1 maja 1941 i numer podwójny 7–8 (13) z maja–czerwca 1941 r.

Egzemplarze pisma należą do jednostki ARG I 1303 (Ring. I/705). Z drugiego egzemplarza 4 numeru pisma zachowało się w tej jednostce jedenaście końcowych stron, początkowe osiem stron, zapewne pochodzących z tego samego egzemplarza, należy do jednostki ARG I 1344 (Ring. I/1220/36). Po złożeniu otrzymujemy kompletny, choć znacznie uszkodzony, drugi egzemplarz.

Z 5 (9) numeru pisma „Dror” zachowały się w jednostce ARG I 1303 (Ring. I/705) trzy pierwsze strony. Następne strony (bez trzech pierwszych) znajdują się w Archiwum Muzeum Bojowników Gett (AKBG 1985).

Numer 5 (9) zawiera rubrykę „Wieści z Erec Israel”, która opublikowana została również jako osobny numer pisma „Jedies” (pierwszej serii, por. niżej). Ponieważ ta część numeru „Dror” znajduje się w Archiwum Muzeum Bojowników Gett, natomiast „Jedies” zachowały się w AŻIH, w zespole ARG, przyjmujemy „Jedies” jako podstawę niniejszej publikacji.

Co do podwójnej numeracji pisma od numeru 5 (9), i dalej 6 (10), 7–8 (13), drugi numer oznacza zapewne łączną liczbę numerów wydanych w języku żydowskim i polskim (jedyny zachowany numer 5 polskiego wydania „Droru” pochodzi z maja 1941 r. i ukazał się zapewne między numerem 6 a 7–8 wydania w języku żydowskim, cztery wcześniejsze numery polskie musiałyby ukazać się w 1940 r. (w numerze 4 „Droru” w języku żydowskim z października 1940 r. zostaje zapowiedziane wydanie „wkrótce” 4 numeru „Droru” w języku polskim).

„Dror-Wolność” (gazeta w języku polskim), numer 5 z maja 1941 r. Numer należy do jednostki ARG I 1304 (Ring. I/706).

„Jedies” (hebr./żyd. „Jediot”, „Wiadomości”, gazeta w języku żydowskim).

Pierwsza seria: numer oznaczony jedynie datą „szwat [5]701” (luty 1941). Numer ten ma swój odpowiednik w końcowych partiach kwartalnika „Dror” numer 5 (9) datowanego „tewet–szwat” (styczeń–luty [1941]). W jednostce ARG I 1308 (Ring. I/690 [1014], Ring. I/975 [1293]) zachował się jeden pełny egzemplarz oraz ostatnia (5) strona drugiego egzemplarza. W zbiorach Archiwum Muzeum Bojowników Gett (AKBG 1985) zachowały się trzy pierwsze strony tego numeru. Strona czwarta natomiast zachowała się w jednostce ARG I 1345 (Ring. I/1220/72). Z dużą dozą prawdopodobieństwa można zatem przypuszczać, że pojedyncza strona z ARG I 1308 (Ring. I/690 [1014], Ring. I/975 [1293]), trzy strony AKBG 1985 i strona ARG I 1345 (Ring. I/1220/72) należały do tego samego, drugiego egzemplarza.

Druga seria: numer 1 z 26 marca 1942, numer 4 z 25 maja 1942, numer 5 z czerwca 1942 (bez zachowanej daty dziennej), numer 6 z 9 czerwca 1942, numer 7 z 13 czerwca 1942, numer 8 z 20 czerwca 1942, numer 9 z 27 czerwca 1942, numer 10 z 11¹ lipca 1942, numer 11 z 18 lipca 1942 r., a także fragmenty numeru 2 lub 3.

Wszystkie numery poza ostatnim (11) należą do jednostki ARG I 1308 (Ring. I/690 [1014], Ring. I/975 [1293]). Numery 4, 5, 7 i 8 zachowały się w dwóch egzemplarzach. Numer 1 zachował się w dwóch bardzo uszkodzonych wersjach. Z drugiej z tych wersji

¹ Odczytanie drugiej cyfry niepewne, nie jest to jednak „10”, wbrew temu co podaje *Itonut hamach-teret*, t. 6, s. 498.

pochodzą również karty należące do jednostek ARG I 833 (Ring. I/573/7) i ARG I 713 (Ring. I/592/8), co stwierdzić możemy nie tylko na podstawie treści, ale również kształtu zniszczeń (karty najprawdopodobniej były ukryte jako jeden plik)².

Ponadto numer 4 znany z Kolekcji Hersza Wassera w YIVO³, numer 9 zaś z niekompletnego egzemplarza w AAN⁴.

W Archiwum Kibucu Bojowników Gett (AKBG 1985) znajdują się numery 4–11⁵, przy czym numer 11 nie zachował się w AŻIH-ARG i jest unikatem znanym jedynie z egzemplarza AKBG. Zespół z Archiwum Kibucu Bojowników Gett obejmuje także wzmiankowane wcześniej trzy pierwsze strony numeru „Jedies” pierwszej serii, pierwszą stronę „Le Madrich” numer 1 oraz 5 numer „Droru” (bez trzech pierwszych stron) – wszystkie dokumenty tej grupy są, jak widzieliśmy, komplementarne względem stron gazet zachowanych w Archiwum Ringelbluma. Zespół pochodzi, jak świadczy znaleziona przy nim odręczna notatka Mordechaja Tenenbauma⁶, z podziemnego archiwum Droru, ukrytego w siedzibie organizacji w getcie przy ul. Dzielnej 34 i wydobytego krótko po wojnie⁷.

Broszura „Z problematyki ruchu w chwili obecnej”, wydana przez Komendę Naczelną Gordonii w marcu 1942 r.

Zawiera wyłącznie artykuły opublikowane w „Słowie Młodych”, w tym dwa artykuły drukowane w niezachowanych, wczesnych numerach – dlatego też zamieszczamy ją przed „Słowem Młodych”. Na uwagę zasługuje fakt, że znalazł się w niej również artykuł, który w „Słowie Młodych” zostanie wydrukowany dopiero trzy miesiące później, w czerwcu 1942 r. (w numerze 11 [25]), „O problemie bogrim” autorstwa Dawida Szejnberga. Zachowały się trzy egzemplarze broszury, w jednostkach ARG I 1350 (Ring. I/739 [1063], Ring. I/1220/92) i ARG II 425 (Ring. II/343).

„Słowo Młodych” (gazeta w języku polskim), numer 5 (19) z lipca 1941, numer podwójny 6–7 (20–21) z września 1941, numer 8 (22) z listopada 1941, numer podwójny 9–10 (23–24) z lutego–marca 1942 oraz numer 11 (25) z czerwca 1942 r. Wszystkie numery poza ostatnim (11 [25]) należą do jednostki ARG I 1333 (Ring. I/696). Numer 11 (25) przetrwał wojnę, ale aktualne miejsce jego przechowywania nie jest nam znane. We wstępie do edycji Kermisza znajdujemy informację, że numer ten

² ARG I 833 (Ring. I/573/7) i ARG I 713 (Ring. I/592/8) zostały już opublikowane w: *Kraj Warty*, dok. 28 i *Generalne Gubernatorstwo. Relacje i dokumenty*, dok. 56, gdzie jednak nie zidentyfikowano ich jako części odpisu „Jedies” nr 1; w tym tomie wykorzystujemy je ponownie, rekonstruując ten numer.

³ HWC, 60/8, por. *Inwentarz*, s. 51–58.

⁴ AAN – Zbiór Prasy Konspiracyjnej i Powstańczej, sygn. 1583/304, uprzednio Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR, sygn. P. 819 Cim.; skatalogowane pod nazwą „Idyjes”.

⁵ AKBG, sygn. 1985.

⁶ AKBG, sygn. 92.

⁷ Icchak Cukierman wspomina, że archiwum Droru zostało ukryte w trzech miejscach w Warszawie: w kibucach na Grochowie i Czerniakowie oraz w lokalu Droru w getcie przy ul. Dzielnej 34. Tylko część zakopana na Dzielnej przez Mordechaja Tenenbauma została odnaleziona po wojnie (*Nadmiar pamięci*, s. 37).

liczył 20 stron. Faksymile dwóch pierwszych stron opublikowało „Słowo Młodych”, numer 4 (8), kwiecień 1947 r., s. tytułowa i 40, wraz z informacją, że numer zachował się w archiwum Bundu⁸, jednak w zbiorach Bundu w YIVO nie udało się go odnaleźć. Numer 11 (25) publikujemy zatem za odpisem AŻIH zespół RG 230.78 i sporządzonym z tego odpisu kolejnym odpisem z Archiwum Centrum Badań i Dokumentacji Zjednoczonego Ruchu Kibucowego Yad Tabenkin. W obu odpisach pojawiają się liczne błędy, żaden nie zawiera oznaczeń podziału stron oryginału.

Podwójna numeracja pisma podkreśla ciągłość z przedwojennym „Słowem Młodych”.

„Ojsdojer” („Upór”, gazeta w języku żydowskim), numer 4 z 25 sierpnia 1941 r. (dwa egzemplarze). Pismo należy do jednostki ARG I 1324 (Ring. I/754). Zachował się również odpis w Archiwum Centrum Badań i Dokumentacji Zjednoczonego Ruchu Kibucowego Yad Tabenkin.

[Icchak Cukierman], *Notatnik wykładów i prac samodzielnych odbywających się na seminarium Hechaluc (III), koniec roku 1941 i początek 1942, Warszawa*. Rękopis w języku hebrajskim (strona tytułowa w języku żydowskim). Notatki należą do jednostki ARG I 407 (Ring. I/602).

* * *

Pragniemy podziękować osobom, dzięki którym tom ten mógł przybrać obecną formę.

Noam Rachmilevitch z Archiwum Muzeum Bojowników Getta oraz Yuval Ron z Archiwum Yad Tabenkin udzielili nam bezcennej pomocy, udostępniając zasoby archiwalne.

Bez wnikliwych uwag Eleonory Bergman nie powiodłaby się rekonstrukcja pierwszego numeru „Jedies”.

Konsultacji muzykologicznej udzielili nam Rudi Assuntino oraz Bret Werb.

Wiedzę o archiwach podzieliły się z nami Aleksandra Bańkowska, Martyna Rusiniak i Weronika Romanik.

Agnieszce Maciejowskiej i Maciejowi Łagodzińskiemu dziękujemy za konsultacje filologiczne.

Za opiekę i wyrozumiałość dziękujemy Eleonorze Bergman i Tadeuszowi Epszteinowi.

Opracowanie seminarium Droru niemal gotowe przejęliśmy z publikacji Ruty Sakowskiej.

⁸ Por. Itonut „Gordonia” *bemacheret geto Warsza*, red. A. Avnon, s. [262], przedruk faksymile obu stron: s. 213, 215.